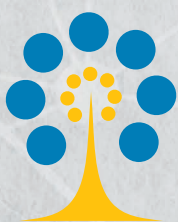

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Από τον κρατικό έλεγχο,
στη δημιουργία ελευθερίας

Κύριος Ερευνητής:
Κώστας Δημόπουλος
Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Συντονιστής:
Τάσος Αβραντίνης
Δικηγόρος,
Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΕΦΙΜ

ΕΛΛΑΔΑ 2021
Ατζέντα για την ελευθερία και την ευημερία

Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση:

- Εισαγωγή της σχολικής επιλογής.
- Επιδότηση διδασκτρων για την ιδιωτική εκπαίδευση.
- Ενίσχυση των πρότυπων και πειραματικών σχολείων.
- Απλοποίηση του πλαισίου λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων.
- Ενίσχυση της εκπαιδευτικής, διοικητικής και οικονομικής αυτονομίας των σχολικών μονάδων.
- Καθιέρωση εθνικών εκπαιδευτικών προτύπων.
- Νέο, απλοποιημένο και διαφανές σύστημα δημόσιας χρηματοδότησης των σχολικών μονάδων.

- Συνολικό δημοσιονομικό κόστος εφαρμογής: λιγότερα από 100 εκατομμύρια ευρώ.
- Ενίσχυση της ελευθερίας επιλογής και της λογοδοσίας.
- Βελτίωση των ακαδημαϊκών επιδόσεων των Ελλήνων μαθητών στον διαγωνισμό PISA του ΟΟΣΑ κατά μισή τυπική απόκλιση.
- Βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας ως προς τις ακαδημαϊκές επιδόσεις των μαθητών στον διαγωνισμό PISA του ΟΟΣΑ κατά περίπου 20-25 θέσεις.
- Ετήσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 0,6% ή περίπου 1,2 δις ευρώ μεσομακροπρόθεσμα.

Τριτοβάθμια Εκπαίδευση:

- Απόδοση πλήρους αυτονομίας στα ΑΕΙ για τον καθορισμό της ακαδημαϊκής τους διάρθρωσης.
- Αλλαγή του μοντέλου διοίκησης και ενίσχυση των εσωτερικών κανονισμών των ΑΕΙ.
- Ενίσχυση της αξιοκρατίας και της αριστείας μέσω της αξιολόγησης.
- Εφαρμογή της κοινής νομοθεσίας σε αξιόποινες πράξεις που τελούνται εντός των χώρων των ΑΕΙ.
- Ευελιξία στον τρόπο απασχόλησης και προσέλκυσης ακαδημαϊκού προσωπικού καθώς και στη διαχείριση των πόρων.
- Εισαγωγή αλγορίθμου για τον προσδιορισμό της κρατικής επιχορήγησης.
- Έκπτωση των δωρεών προς τα ΑΕΙ από το φορολογητέο εισόδημα.

- Μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 1,1% ή περίπου 2 δις ευρώ κατά την πρώτη δεκαετία εφαρμογής, και 0,4% κατά τα επόμενα 25 έτη.
- Βελτίωση του δείκτη αυτονομίας των ελληνικών πανεπιστημίων από 3 σε 6.
- Βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας από την 121^η θέση (με επίδοση 2/7) στην 62^η (με επίδοση 3,5/7) στον υποδείκτη Ικανότητα Διατήρησης Ταλέντων του Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας.

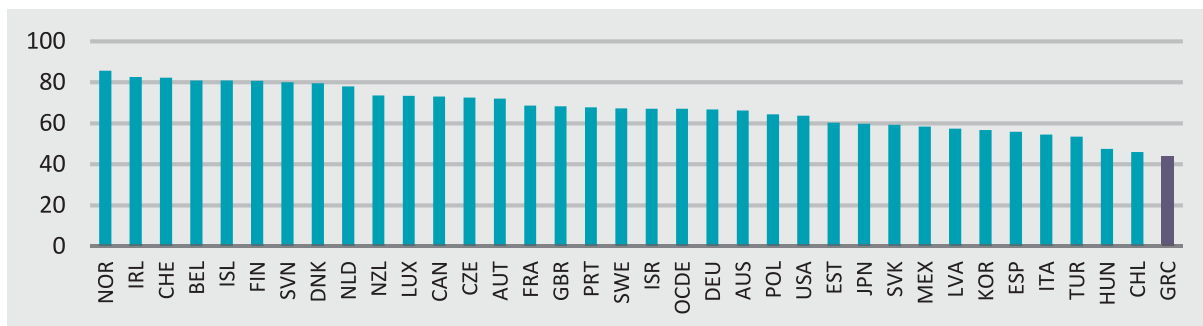
Εισαγωγή

Παρά τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες τις τελευταίες δυο δεκαετίες, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχει σε μεγάλο βαθμό χάσει την επαφή του με τις διεθνείς εξελίξεις και βέλτιστες πρακτικές.

Η εκπαίδευση στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την έμφαση στον έλεγχο των διαδικασιών και όχι των παραγόμενων αποτελεσμάτων. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι υπερβολικά συγκεντρωτικό, καθώς στόχος είναι όλα τα σχολεία και τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της χώρας να λειτουργούν ομοιόμορφα, ενώ απουσιάζουν μηχανισμοί λογοδοσίας και αξιολόγησης. Αποτέλεσμα αυτής της προσέγγισης είναι η αποθάρρυνση των δημιουργικών πρωτοβουλιών, η δημιουργία ανορθολογικών στρεβλώσεων και εντέλει η χαμηλή αποτελεσματικότητα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με σχετική έρευνα του ΟΟΣΑ η Ελλάδα καταλαμβάνει την τελευταία θέση μεταξύ των χωρών του Οργανισμού ως προς την ικανοποίηση των πολιτών από την ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και των σχολείων.¹

Διάγραμμα 1. Βαθμός ικανοποίησης των πολιτών από την ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και των σχολείων.

Πηγή: OECD

Η αλλαγή αυτής της κατάστασης έχει ως προϋπόθεση την εφαρμογή των βέλτιστων διεθνών πρακτικών, προσαρμοσμένων στην παράδοση και τα ειδικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Στην κατεύθυνση αυτή, η πρόταση που ακολουθεί έχει ως γνώμονα τις εξής βασικές αρχές:

1 OECD (2017), σ. 233.

1. Ενίσχυση της εκπαιδευτικής, διοικητικής και οικονομικής αυτονομίας στις σχολικές μονάδες και τα ΑΕΙ.
2. Ενίσχυση της κοινωνικής λογοδοσίας μέσω μηχανισμών εκπαιδευτικής επιλογής και ελέγχου των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων.
3. Προώθηση της αριστείας και της αξιοκρατίας.
4. Απλοποίηση διαδικασιών και διαφάνεια.

Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία εφαρμογής των προτεινόμενων μεταρρυθμίσεων, μπορείτε να ανατρέξετε στο σχέδιο νόμου που συνέταξαν οι συγγραφείς της μελέτης.

Επισημαίνεται ότι οι προτάσεις που ακολουθούν δεν περιλαμβάνουν μεταρρυθμίσεις που προϋποθέτουν συνταγματική μεταρρύθμιση, όπως για παράδειγμα την ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων.

Α. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση²

- Συνολικό δημοσιονομικό κόστος εφαρμογής: λιγότερα από 100 εκατομμύρια ευρώ.
- Ενίσχυση της ελευθερίας επιλογής και της λογοδοσίας.
- Βελτίωση των ακαδημαϊκών επιδόσεων των Ελλήνων μαθητών στον διαγωνισμό PISA του ΟΟΣΑ κατά μισή τυπική απόκλιση.³
- Βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας από την 106^η θέση στην 32^η στον υποδείκτη Ποιότητα της Εκπαίδευσης του Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας.⁴
- Ετήσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 0,6% ή περίπου 1,2 δις ευρώ μεσομακροπρόθεσμα.⁵

2 Για τον προτεινόμενο τρόπο εφαρμογής της κάθε επιμέρους μεταρρύθμισης, μπορείτε να ανατρέξετε στο σχέδιο νόμου που συνέταξαν οι συγγραφείς της μελέτης.

3 Wöbmann, Lüdemann, Schütz, & West (2007).

4 Βάσει των αντίστοιχων επιδόσεων που σημείωσε η Πορτογαλία εφαρμόζοντας ανάλογες μεταρρυθμίσεις.

5 Σύμφωνα με τους Hanushek & Wöbmann (2007), η μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ μιας χώρας μπορεί να φτάσει σε μεσομακροπρόθεσμη βάση περίπου το 1,2% για κάθε αύξηση της τάξεως της μιας τυπικής απόκλισης των επιδόσεων σε διεθνείς διαγωνισμούς όπως το PISA.

Μέτρα άμεσης εφαρμογής (1-6 μήνες)

1. Ενίσχυση της σχολικής επιλογής

Κάθε μαθητής μπορεί ύστερα από αίτημα των γονέων ή κηδεμόνων του να εγγραφεί και να φοιτήσει σε δημόσια σχολική μονάδα διαφορετική από εκείνη της περιφέρειας στην οποία διαμένει. Σε κάθε δημόσια σχολική μονάδα προβλέπεται αριθμός θέσεων (15% του αριθμού των μαθητών που είχαν φοιτήσει στην ίδια σχολική μονάδα κατά το αμέσως προηγούμενο ακαδημαϊκό έτος) για μαθητές που επιλέγουν να φοιτήσουν σ' αυτήν, χωρίς να κατοικούν στην αντίστοιχη περιφέρεια.

Η εγγραφή μαθητών εκτός της περιφέρειας της σχολικής μονάδας γίνεται κατά χρονική προτεραιότητα. Δεν υποχρεούνται σε επανεγγραφή για τις επόμενες τάξεις της ίδιας εκπαιδευτικής βαθμίδας όσοι μαθητές ήδη φοιτούν στη σχολική μονάδα. Μαθητές που φοιτούν σε μια σχολική μονάδα σε μια τάξη μπορούν με τη διαδικασία που περιγράφεται παραπάνω να φοιτήσουν σε άλλη σχολική μονάδα στις επόμενες τάξεις.

Κατ' εξαίρεση και καθ' υπέρβαση του ορίου του 15% δικαιούνται να εγγραφούν στη σχολική μονάδα και μαθητές των οποίων τα αδέλφια ήδη φοιτούν στην ίδια σχολική μονάδα.

Επίσης, επιτρέπεται η παροχή εκπαίδευσης κατ' οίκον με πρωτοβουλία των γονέων των μαθητών είτε σε μεμονωμένους μαθητές, είτε σε οργανωμένα τμήματα έως πέντε μαθητών. Η εκπαίδευση παρέχεται από εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε δημόσια ή ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, ή έχουν το δικαίωμα διδασκαλίας σ' αυτά υπό τον έλεγχο των υπηρεσιών του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ακολουθείται το εθνικό αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών. Οι μαθητές που λαμβάνουν κατ' οίκον εκπαίδευση προάγονται συμμετέχοντας στις προαγωγικές ή απολυτήριες εξετάσεις τις οποίες οργανώνει η σχολική μονάδα της περιφέρειας στην οποία διαμένουν. Η βαθμολόγηση των γραπτών τους δοκιμών γίνεται από τους εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας στην οποία διενεργούνται οι εξετάσεις.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Στις χώρες μέλη του ΟΟΣΑ έχει εκτιμηθεί πως η δυνατότητα επιλογής σχολείου συνεπάγεται βελτίωση στις επιδόσεις των μαθητών κατά 27,9 μονάδες του διαγωνισμού PISA⁶ που στην περίπτωση της Ελλάδας ισοδυναμεί με γνωστική επιτάχυνση 1,3 επιπλέον χρόνου διδασκαλίας, ή βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας κατά 9 θέσεις στις φυσικές επιστήμες, 14 θέσεις στην κατανόηση κειμένου και 9 θέσεις στα Μαθηματικά.

Η επιλογή της κατ' οίκον εκπαίδευσης θα ενισχύσει τις διαθέσιμες στις οικογένειες επιλογές, αναμένεται όμως να έχει αμελητέα επίδραση.⁷

2. Επιδότηση διδασκτρων

Η επιδότηση διδασκτρων αφορά οικογένειες με συνολικό ετήσιο εισόδημα μέχρι τα 40.000 ευρώ, ανέρχεται κατ' ελάχιστο σε 1.000 ευρώ και κατά μέγιστο σε 3.000 ευρώ ανά μαθητή και ακαδημαϊκό έτος, και καταβάλλεται απευθείας στο ιδιωτικό σχολείο (ή στους γονείς εάν πρόκειται για κατ' οίκον εκπαίδευση). Το μέγιστο ποσό της επιδότησης διδασκτρων χορηγείται όταν το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα των δικαιούχων γονέων δεν υπερβαίνει τα 15.000 ευρώ. Το ελάχιστο της επιδότησης διδασκτρων χορηγείται όταν το οικογενειακό εισόδημα των δικαιούχων γονέων υπερβαίνει τα 30.000 ευρώ ετησίως. Καταργείται το τεκμήριο διαβίωσης για τα δίδακτρα ιδιωτικών σχολείων.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ουσιαστική ενίσχυση της σχολικής επιλογής και της άμιλλας μεταξύ των σχολικών μονάδων.

Το συνολικό δημοσιονομικό κόστος υπολογίζεται σε 30-60 εκ. ευρώ.⁸

6 Wöbmann, Lüdemann, Schütz, & West, (2007).

7 Με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο όπου το μέτρο έχει κάποια μαζικότητα (περίπου 60.000 μαθητές), σε όλες τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. όπου παρέχεται αυτή η δυνατότητα η συμμετοχή δεν ξεπερνά τις ορισμένες εκατοντάδες μαθητές (400-1.500).

8 Με δεδομένο ότι η μέση δημόσια δαπάνη ανά μαθητή κυμαίνεται περί τις 3.000 ευρώ και ότι το μέσο ύψος επιδότησης διδασκτρων αναμένεται περίπου στις 2.000 ευρώ, αλλά και βάσει της υπόθεσης εργασίας ότι χρήση αυτής της δυνατότητας θα κάνει το 1.5% του μαθητικού πληθυσμού που σήμερα φοιτά σε δημόσιο σχολείο (ή

3. Ενίσχυση των πρότυπων και πειραματικών σχολείων

Στην έδρα κάθε νομού ιδρύεται μια πρότυπη γυμνασιακή και λυκειακή σχολική μονάδα. Σε νομούς με πληθυσμό άνω των 100.000 κατοίκων μπορούν να ιδρυθούν έως δυο πρότυπες σχολικές μονάδες. Ειδικά στους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης ιδρύεται ένα πρότυπο σχολείο ανά 50 σχολικές μονάδες της αντίστοιχης βαθμίδας.

Ως πρότυπη μπορεί να χαρακτηριστεί με απόφαση του Υπουργού Παιδείας μια οποιαδήποτε σχολική μονάδα έπειτα από αίτησή της και με βάση αναλυτική τεκμηρίωση των εξαιρετικών επιτευγμάτων της, της ποιότητας του προσωπικού της και των υποδομών της.

Στα πρότυπα σχολεία οι μαθητές εισάγονται με εξετάσεις στην Ελληνική Γλώσσα, την Ιστορία, τα Μαθηματικά και τις Φυσικές Επιστήμες. Ο αριθμός των θέσεων εισακτέων και τα θέματα των εξετάσεων καθορίζονται με απόφαση του Συλλόγου Διδασκόντων του κάθε σχολείου.

Η επιλογή των μαθητών των πειραματικών σχολείων γίνεται με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται αντιπροσωπευτική κατανομή όλων των επιδόσεων και ικανοτήτων.

Ο διευθυντής και το προσωπικό των πρότυπων και πειραματικών σχολείων είναι αυξημένων προσόντων και επιλέγεται με βάση ειδικές διαδικασίες.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ενίσχυση της αριστείας και της εισαγωγής καινοτόμων και βέλτιστων εκπαιδευτικών πρακτικών.

Βάσει του σεναρίου εργασίας για τη μετακίνηση περίπου του 1.5% του μαθητικού πληθυσμού από την ιδιωτική στη δημόσια δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η σχετική δημοσιονομική επιβάρυνση υπολογίζεται σε 32 εκ. ευρώ.

περίπου 20.000 μαθητές), προβλέπεται δημοσιονομικό όφελος της τάξης των 20 εκ. ευρώ. Παράλληλα, με βάση την εκτίμηση ότι σήμερα το ποσοστό των μαθητών που φοιτούν ήδη σε ιδιωτικά σχολεία είναι της τάξεως του 5.4% ή 73.000 περίπου μαθητές και ότι από αυτούς με βάση τα εισοδηματικά όρια που τίθενται παρακάτω θα επωφεληθεί περίπου το 50% (σενάριο εργασίας) λαμβάνοντας μέση επιδότηση διδάκτρων περίπου 1.500 ευρώ, το αντίστοιχο δημοσιονομικό κόστος ανέρχεται σε περίπου 55 εκ. ευρώ.

4. Απλοποίηση του πλαισίου λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων

Επανεξετάζεται το ισχύον θεσμικό πλαίσιο και απαλείφονται οι περιττές ρυθμίσεις. Παραμένουν οι ρυθμίσεις που αφορούν τις ελάχιστες προϋποθέσεις ποιότητας που πρέπει να πληροί το εκπαιδευτικό προσωπικό και όσες διασφαλίζουν την επαγγελματική του ανεξαρτησία. Το εργασιακό καθεστώς των διδασκόντων στα ιδιωτικά σχολεία εξομοιώνεται με αυτό των εργαζομένων στον υπόλοιπο ιδιωτικό τομέα.

Ως βασική υποχρέωση κάθε ιδιωτικού σχολείου ορίζεται η εφαρμογή του Εθνικού Αναλυτικού Προγράμματος στο 70% του διδακτικού χρόνου. Κατά τα άλλα, οι ιδιωτικές σχολικές μονάδες απολαμβάνουν πλήρη εκπαιδευτική και διοικητική αυτονομία.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Χαλάρωση του σφικτού εναγκαλισμού του κράτους στην ιδιωτική εκπαίδευση.

Δεν αναμένεται ιδιαίτερη δημοσιονομική επίπτωση από το μέτρο αυτό.

Μέτρα μεσο-μακροπρόθεσμης εφαρμογής (1,5-3 έτη)

5. Ενίσχυση της εκπαιδευτικής, διοικητικής και οικονομικής αυτονομίας των σχολικών μονάδων

Η εκπαιδευτική αυτονομία συνίσταται στη δυνατότητα της σχολικής μονάδας:

- να διαμορφώνει το ωρολόγιο πρόγραμμα και τη διδακτέα ύλη κατά μερική παρέκκλιση (20% του συνολικού διδακτικού χρόνου) των όσων ισχύουν με βάση το Εθνικό Αναλυτικό Πρόγραμμα,
- να επιλέγει διδακτικά εγχειρίδια από εγκεκριμένο σχετικό κατάλογο ανά μάθημα, και
- να εφαρμόζει ειδικές παιδαγωγικές μεθόδους και μεθόδους αξιολόγησης των γνωστικών επιτευγμάτων των μαθητών.

Ειδικά για τα πρότυπα και τα πειραματικά σχολεία, προβλέπεται η δυνατότητα διαμόρφωσης του ωρολογίου προγράμματος και της διδακτέας ύλης κατά παρέκκλιση σε ποσοστό 30% του συνολικού διδακτικού χρόνου των όσων ισχύουν με βάση το Εθνικό Αναλυτικό Πρόγραμμα.

Η διοικητική αυτονομία συνίσταται στη δυνατότητα της διεύθυνσης και του συλλόγου διδασκόντων να αποφασίζουν στο επίπεδο της σχολικής μονάδας για ζητήματα επιμόρφωσης, συνεργασιών και συμμετοχής σε διάφορες δράσεις.

Τέλος η οικονομική αυτονομία συνίσταται στη δυνατότητα της σχολικής μονάδας

- να διαχειρίζεται αυτοτελώς τα έσοδά της,
- να αναζητεί την ενίσχυσή τους μέσα από δωρεές και χορηγίες, και
- να πραγματοποιεί αναγκαίες δαπάνες.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Βελτίωση της επίδοσης της Ελλάδας στην έρευνα PISA κατά τουλάχιστον 12 θέσεις στις φυσικές επιστήμες, 24 θέσεις στην κατανόηση κειμένου και 13 θέσεις στα μαθηματικά.⁹

Βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας στον υποδείκτη Quality of Management of Schools του Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας από την 79η θέση (με επίδοση 4.1/7.0) στην 31η θέση (με επίδοση 5.0/7.0) όπου κατατάσσεται σήμερα η Πορτογαλία, χώρα που εφάρμοσε ανάλογες πολιτικές.

6. Καθιέρωση εθνικών εκπαιδευτικών προτύπων ανά μάθημα και τάξη

Για όλες τις τάξεις του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου καθιερώνονται εθνικά εκπαιδευτικά πρότυπα που προσδιορίζουν τα προσδωκόμενα μαθησιακά αποτελέσματα στα μαθήματα του Εθνικού Αναλυτικού Προγράμματος προκειμένου να εκπληρώνονται οι σκοποί της εκπαίδευσης.

Τα εθνικά εκπαιδευτικά πρότυπα αποτελούν το βασικό εργαλείο με το οποίο ελέγχονται οι επιδόσεις των μαθητών στο πλαίσιο της αυτονομίας των σχολικών μονάδων. Ο σχετικός έλεγχος πραγματοποιείται τόσο μέσω ενδοσχολικών εξετάσεων, όσο και μέσω εξετάσεων εθνικού χαρακτήρα στις οποίες συμμετέχει το σύνολο των μαθητών. Οι εθνικού χαρακτήρα εξετάσεις λαμβάνουν χώρα μόνο στο τέλος του Δημοτικού (Στ' Δημοτικού) και του Γυμνασίου (Γ' Γυμνασίου) και ειδικώς στα μαθήματα της Ελληνι-

9 Βάσει του μοντέλου των Wöbmann, Lüdemann, Schütz, & West, (2007), τα θετικά αποτελέσματα του συνδυασμού της αυξημένης εκπαιδευτικής αυτονομίας της σχολικής μονάδας και λογοδοσίας μέσω εξωτερικών εξετάσεων αντιστοιχούν στην περίπτωση της Ελλάδας σε βελτίωση της επίδοσης της στην έρευνα PISA κατά 10 θέσεις στις φυσικές επιστήμες, 13 θέσεις στην κατανόηση κειμένου (ξεπερνώντας τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ) και 8 θέσεις στα Μαθηματικά.

Τα εκτιμώμενα αποτελέσματα για την εφαρμογή της διοικητικής αυτονομίας των σχολικών μονάδων (privately operated schools) αντιστοιχούν σε βελτίωση της επίδοσης της Ελλάδας κατά 12 θέσεις στις φυσικές επιστήμες, 23 θέσεις στην κατανόηση κειμένου (ξεπερνώντας κατά πολύ τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ) και 13 θέσεις στα Μαθηματικά.

Τα εκτιμώμενα αποτελέσματα της εφαρμογής της ενισχυμένης οικονομικής αυτονομίας της σχολικής μονάδας και λογοδοσίας μέσω εξωτερικών εξετάσεων αντιστοιχούν σε βελτίωση της επίδοσης της Ελλάδας κατά 11 θέσεις στις φυσικές επιστήμες, 24 θέσεις στην κατανόηση κειμένου (ξεπερνώντας κατά πολύ τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ) και 10 θέσεις στα Μαθηματικά.

κής Γλώσσας, της Ιστορίας, των Μαθηματικών και των Φυσικών Επιστημών, δεν έχουν προαγωγικό χαρακτήρα και διαμορφώνουν παράλληλα με τις επιδόσεις στα υπόλοιπα μαθήματα την τελική επίδοση των μαθητών στις αντίστοιχες τάξεις. Τα αποτελέσματα των σχολικών μονάδων στις εθνικού χαρακτήρα εξετάσεις αναρτώνται στην ιστοσελίδα τους με ευθύνη των διευθύνσεών τους.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Βελτίωση της διεθνούς κατάταξης της Ελλάδας στον διεθνή διαγωνισμό PISA κατά 10 θέσεις στις φυσικές επιστήμες, 19 θέσεις στην κατανόηση κειμένου (ξεπερνώντας κατά πολύ τον μέσο όρο των χωρών μελών του ΟΟΣΑ) και 9 θέσεις στα Μαθηματικά.¹⁰

7. Θέσπιση νέου, απλοποιημένου και διαφανούς συστήματος δημόσιας χρηματοδότησης των σχολικών μονάδων

Η κρατική επιχορήγηση χορηγείται στους Δήμους με βάση αλγόριθμο που συνυπολογίζει το πλήθος των μαθητών, την εθνική μονάδα κόστους ανά μαθητή και βαθμίδα, καθώς και πιθανές αποκλίσεις ανάλογα με τις ειδικές συνθήκες του κάθε Δήμου (δυσπρόσιτη περιοχή, γεωγραφική ζώνη, αυξημένες κοινωνικές ανάγκες, κλπ). Η εθνική μονάδα κόστους ανά μαθητή επαυπολογίζεται ανά τριετία. Εν συνεχεία, ο κάθε Δήμος κατανέμει την κρατική επιχορήγηση επαυξημένη κατά την κρίση του με πρόσθετους ίδιους πόρους στις σχολικές μονάδες της επικράτειάς του με βάση αλγόριθμο ο οποίος λαμβάνει υπόψη του το πλήθος των μαθητών, την εθνική μονάδα κόστους μαθητή ανά βαθμίδα, τα ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα που υλοποιούνται σε κάθε σχολική μονάδα, το ποσοστό των μειονεκτούντων μαθητών που φοιτούν σε αυτή, καθώς και όποιο άλλο πρόσθετο κριτήριο κρίνει σκόπιμο για την καλύτερη εξυπηρέτηση των τοπικών αναγκών.

10 Σύμφωνα με τη μελέτη των Wöbmann, Lüdemann, Schütz & West, (2007), η ύπαρξη εξωτερικών εξετάσεων στις οποίες εξετάζεται το Εθνικό Αναλυτικό Πρόγραμμα αυξάνει τη μέση επίδοση των μαθητών στο διαγωνισμό PISA κατά 31.9 μονάδες (αυτό ισοδυναμεί με γνωστική επιτάχυνση που αντιστοιχεί σε περίπου 1,5 χρόνο επιπλέον διδασκαλίας).

Οι αμοιβές του εκπαιδευτικού προσωπικού καταβάλλονται απευθείας μέσω της Ενιαίας Αρχής Πληρωμών.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Το σύστημα εξορθολογίζει και καθιστά διαφανή τον τρόπο χρηματοδότησης των σχολικών μονάδων. Με δεδομένο ότι αφορά μόνο αλλαγή του τρόπου μεταβίβασης των ήδη διατιθέμενων πόρων προς τις σχολικές μονάδες, δεν αναμένεται να έχει ιδιαίτερη δημοσιονομική επίπτωση.

Β. Τριτοβάθμια Εκπαίδευση¹¹

Συνολική επίπτωση των προτεινόμενων μεταρρυθμίσεων

- Μέση επίσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 1,1% ή περίπου 2 δις ευρώ κατά την πρώτη δεκαετία εφαρμογής και 0,4% κατά τα επόμενα 25 έτη.¹²
- Βελτίωση του δείκτη αυτονομίας των ελληνικών πανεπιστημίων από 3 σε 6.¹³
- Βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας από την 121^η θέση (με επίδοση 2/7) στην 62^η (με επίδοση 3,5/7) στον υποδείκτη Ικανότητα Διατήρησης Ταλέντων του Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας.¹⁴

11 Για τον προτεινόμενο τρόπο εφαρμογής της κάθε επιμέρους μεταρρύθμισης, μπορείτε να ανατρέξετε στο σχέδιο νόμου που συνέταξαν οι συγγραφείς της μελέτης.

12 National Bank of Greece, (2017).

13 Βάσει των αντίστοιχων επιδόσεων που σημείωσε η Πορτογαλία εφαρμόζοντας ανάλογες μεταρρυθμίσεις.

14 Όπως παραπάνω.

Μέτρα άμεσης εφαρμογής (1-6 μήνες)

1. Απόδοση ουσιαστικής αυτονομίας στα ΑΕΙ

Κάθε ΑΕΙ μετά από σύμφωνη γνώμη της Αρχής Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (ΑΔΙΠ), η οποία διασφαλίζει την ακαδημαϊκή βιωσιμότητα της κάθε σχετικής πρότασης, μπορεί να καταργεί, να ιδρύει, να συγχωνεύει, να μετονομάζει και να αλλάζει την έδρα ακαδημαϊκών του μονάδων εντός της περιφέρειάς του.

Κάθε Τμήμα ΑΕΙ μπορεί να ιδρύει και να προσφέρει προγράμματα σπουδών αυτόνομα, σε συνεργασία με άλλα τμήματα του ίδιου ΑΕΙ ή άλλων ελληνικών ή διεθνών ΑΕΙ σε όποια γλώσσα επιθυμεί. Ειδικά για τα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών μπορεί να επιλέξει και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να τα προσφέρει (δια ζώσης, από απόσταση, με μεικτό τρόπο). Δίνεται παράλληλα η δυνατότητα ίδρυσης επώνυμων εδρών.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Αύξηση του αριθμού των ξένων φοιτητών που φοιτούν σε ελληνικά πανεπιστήμια από 30.000 που είναι σήμερα στους 85.000.¹⁵

Εισροή πόρων 1,8 δις ευρώ στην ελληνική οικονομία από την αύξηση των ξένων φοιτητών και τη μείωση της αναζήτησης σπουδών από τους Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό.¹⁶

Αύξηση των δημοσίων εσόδων κατά 400 εκατομμύρια ευρώ ετησίως.¹⁷

Ενίσχυση της επιστημονικής παραγωγής των ελληνικών ΑΕΙ σύμφωνα με την κατάταξη της Σαγκάης.¹⁸

¹⁵ National Bank of Greece, (2017).

¹⁶ Όπως παραπάνω.

¹⁷ Όπως παραπάνω.

¹⁸ Aghion, Dewatripont, Hoxby, Mas-Colell, & Sapir, (2010)

2. Αλλαγή του μοντέλου διοίκησης των ΑΕΙ

Επανιδρύονται τα Συμβούλια Διοίκησης των ΑΕΙ με βασική αρμοδιότητα τη λήψη όλων των αποφάσεων που αφορούν τον στρατηγικό σχεδιασμό και την ανάπτυξη των Ιδρυμάτων.

Οι Αντιπρυτάνεις επιλέγονται από τον Πρύτανη. Επανέρχεται η ηλεκτρονική ψηφοφορία στην επιλογή των οργάνων διοίκησης των ΑΕΙ.

Οι φοιτητές συμμετέχουν με έναν μόνο εκπρόσωπό τους σε όλα τα όργανα διοίκησης του ΑΕΙ (πλην του Συμβουλίου Ιδρύματος όπου προβλέπεται διαφορετική εκπροσώπηση) ο οποίος έχει δικαίωμα ψήφου μόνο σε θέματα φοιτητικής μέριμνας και οργάνωσης των σπουδών (εξετάσεις, πρόγραμμα σπουδών, κλπ).

Σε κάθε ΑΕΙ προσλαμβάνεται Σύμβουλος Ανάπτυξης/Manager με εγνωσμένο κύρος και σημαντική διοικητική εμπειρία, ο οποίος επιλέγεται από το Συμβούλιο του ιδρύματος ύστερα από εισήγηση του Πρύτανη για τετραετή θητεία που μπορεί να ανανεωθεί για μία ακόμα τετραετία και τίθεται προϊστάμενος του διοικητικού προσωπικού.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ενίσχυση του επιτελικού χαρακτήρα των διοικητικών οργάνων των πανεπιστημίων και ενθάρρυνση της αποτελεσματικής ανάπτυξής τους μέσω της εφαρμογής του μοντέλου διοίκησης που εφαρμόζουν τα περισσότερα επιτυχημένα συστήματα ανώτατης εκπαίδευσης παγκοσμίως.¹⁹

¹⁹ OECD, 2003.

3. Ενίσχυση της αυτονομίας των ΑΕΙ μέσω των εσωτερικών κανονισμών τους.

Τα ΑΕΙ μπορούν μέσω των εσωτερικών κανονισμών τους να ρυθμίζουν ζητήματα όπως η υποχρεωτικότητα της παρουσίας στα μαθήματα, το ανώτατο όριο διάρκειας των σπουδών, το ανώτατο όριο αποτυχίας σε εξετάσεις και οι προβλέψεις περί μετεγγραφών.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ενίσχυση του ποσοστού αποφοίτησης από την ανώτατη εκπαίδευση στον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ (42%) από το 27% που είναι σήμερα.

Αποφόρτιση των πανεπιστημιακών υποδομών και βελτίωση της αναλογίας διδασκόντων προς φοιτητές.

4. Τήρηση του νόμου εντός των χώρων των ΑΕΙ

Εφαρμόζεται η κοινή νομοθεσία σε αξιόποινες πράξεις που τελούνται εντός των χώρων των ΑΕΙ με την επαναφορά των προβλέψεων του νόμου 4009/11.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Σημαντική μείωση των περιστατικών βίας και ανομίας.

Μέτρα μεσο-μακροπρόθεσμης εφαρμογής (1,5-3 έτη)

5. Ενίσχυση της αξιοκρατίας και της αριστείας στα ΑΕΙ μέσω της αξιολόγησης.

Όλα τα ομοειδή τμήματα των ΑΕΙ αξιολογούνται ανά τετραετία από επταμελή επιτροπή ειδικών από τον διεθνή χώρο οι οποίοι επιλέγονται με ευθύνη της ΑΔΙΠ. Η σχετική αξιολόγηση βασίζεται σε κριτήρια που αφορούν την ποιότητα της έρευνας, της διδασκαλίας, και τον βαθμό διεθνοποίησης και απορρόφησης των αποφοίτων στην αγορά εργασίας. Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης των ΑΕΙ και των επιμέρους ακαδημαϊκών τους μονάδων δημοσιοποιούνται στις ιστοσελίδες των ιδρυμάτων.

Επίσης, η ακαδημαϊκή εξέλιξη αυστηροποιείται και ουσιαστικοποιείται. Ειδικότερα αυξάνεται η διάρκεια της θητείας στις επιμέρους βαθμίδες, αυξάνονται οι ελάχιστες κατά νόμο απαιτήσεις για την εκλογή σε κάθε βαθμίδα, και οι διαδικασίες ακαδημαϊκής κρίσης γίνονται από ολιγομελή εκλεκτορικά σώματα ειδικών στα οποία πλειοψηφία είναι τα εξωτερικά μέλη.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ενίσχυση της επιστημονικής παραγωγής του προσωπικού των ελληνικών ΑΕΙ σε όγκο και σε ποιότητα, και ενίσχυση της επίδοσης της Ελλάδας στον δείκτη δημοσιεύσεων h-index από το 434 στο 451 που αντιστοιχεί στην Ιρλανδία.²⁰

Αύξηση του αριθμού των ελληνικών ΑΕΙ που αξιολογούνται ανάμεσα στα 1000 καλύτερα παγκοσμίως Πανεπιστήμια από 6 σε 9, σημερινή επίδοση της Πορτογαλίας.²¹

Επιστροφή στη χώρα μέρους των Ελλήνων ακαδημαϊκών οι οποίοι αυτή τη στιγμή εργάζονται στο εξωτερικό.

20 SciMago.

21 QS ranking.

6. Ευελιξία στον τρόπο απασχόλησης και προσέλκυσης αξιόλογων μελών ακαδημαϊκού προσωπικού από τα ΑΕΙ

Θέσπιση της δυνατότητας διαφοροποίησης των αμοιβών των μελών ΔΕΠ της ίδιας βαθμίδας εντός του ίδιου ιδρύματος βάσει κριτηρίων παραγωγικότητας που θέτει το ίδιο το Ίδρυμα, όπως συμβαίνει σε χώρες όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Φινλανδία, η Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο.²²

Θέσπιση της δυνατότητας ένα μέλος ΔΕΠ να μπορεί να εργάζεται ταυτόχρονα μέχρι και σε δυο ΑΕΙ (το ένα εκ των οποίων μπορεί να είναι του εξωτερικού) λαμβάνοντας το αντίστοιχο της αμοιβής για το ποσοστό του χρόνου που απασχολείται σε καθένα από αυτά.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ενίσχυση της ποιότητας του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού των ελληνικών πανεπιστημίων.

Προσέλκυση περίπου 5.000 Ελλήνων ακαδημαϊκών οι οποίοι αυτή την στιγμή εργάζονται στο εξωτερικό καθώς και ξένων φοιτητών

Ενίσχυση του ΑΕΠ κατά περίπου 250 εκ. ευρώ.

7. Ενίσχυση της ευελιξίας των ΑΕΙ στη διαχείριση των πόρων τους

Τα ΑΕΙ έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν ευέλικτα χρηματοδοτικά εργαλεία (ΣΔΙΤ, κλπ) για να ενισχύουν ή να δημιουργούν νέες δομές φοιτητικής μέριμνας (φοιτητικά εστιατόρια, εστίες, βιβλιοθήκες, κλπ).

Τα ΑΕΙ μπορούν με ίδιους πόρους να χρηματοδοτούν υπηρεσίες στέγασης, σίτισης και μεταφοράς φοιτητών τους με διαδικασίες και κριτήρια που αποφασίζουν τα ίδια.

Κάθε ΑΕΙ του οποίου οι συνολικοί ετήσιοι πόροι, εξαιρουμένων των δαπανών μισθοδοσίας του μόνιμου προσωπικού του, προέρχονται κατά ποσοστό 50% και άνω από μη κρατικές πηγές απολαμβάνει αυξημένη οι-

²² Aghion et al., 2010.

οικονομική αυτονομία η οποία συνίσταται στη δυνατότητα: α) παροχής αυξημένων αποδοχών στο προσωπικό του, β) fast track υλοποίησης αναπτυξιακών σχεδίων όπου απαιτείται σχετική κρατική έγκριση, γ) προσλήψεων προσωπικού και σύναψης συμβάσεων με διαδικασίες ιδιωτικού τομέα (εκτός δημόσιου λογιστικού).

Σε κάθε ΑΕΙ δύναται να ιδρύεται νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ) με τη μορφή ανώνυμης εταιρείας, για την αξιοποίηση και διαχείριση του συνόλου των πόρων του που δεν προέρχονται από κρατική επιχορήγηση. Για την εξυπηρέτηση των σκοπών του πανεπιστημίου, το εν λόγω νομικό πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να ιδρύει θυγατρικές εταιρίες αυτόνομα ή σε συνεργασία με άλλα ΑΕΙ, όπως για παράδειγμα εταιρείες τεχνολογικής βάσης-έντασης γνώσης για την οικονομική ή κοινωνική αξιοποίηση ή εκμετάλλευση ερευνητικών αποτελεσμάτων, εκδοτικούς οίκους, κλπ.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Αύξηση της ιδιωτικής χρηματοδότησης που προσελκύουν τα ΑΕΙ από το 0,09% του ΑΕΠ που είναι σήμερα στο 0,21% δηλαδή στο μισό του ευρωπαϊκού μέσου όρου.²³ Το ποσό αυτό αντιστοιχεί σε προσέλκυση πόρων 233 εκ. ευρώ ή περίπου 27% των συνολικά διατιθέμενων πόρων από τον τακτικό προϋπολογισμό για την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Αύξηση της συνεισφοράς της έρευνας και της ανάπτυξης στο ΑΕΠ από το 0,8% που είναι σήμερα στο περίπου 1,5%, ή περίπου 1,4 δις ευρώ (ο μέσος όρος στις χώρες της ΕΕ είναι 2%).

Βελτίωση της θέσης της Ελλάδας στον υποδείκτη Συνεργασία των ΑΕΙ με τη Βιομηχανία του Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας από την 129η θέση (με επίδοση 2,5/7) στην 36η θέση (με επίδοση 4,2/7) που κατέχει σήμερα η Πορτογαλία.

23 National Bank of Greece, (2017).

8. Εισαγωγή ειδικού αλγορίθμου για τον προσδιορισμό της κρατικής επιχορήγησης των ΑΕΙ

Το 70% της κρατικής χρηματοδότησης προς τα ΑΕΙ κατανέμεται με βάση αλγόριθμο ο οποίος λαμβάνει υπόψη τα αντικειμενικά στοιχεία των Ιδρυμάτων, όπως είναι ο τομέας στον οποίο ανήκουν, το κόστος σπουδών ανά φοιτητή, η διάρκεια των προγραμμάτων σπουδών, ο αριθμός των φοιτητών που εγγράφονται ετησίως στο ίδρυμα, και η γεωγραφική διασπορά του ιδρύματος.

Το υπόλοιπο 30% της χρηματοδότησης κατανέμεται προς τα ΑΕΙ με βάση κριτήρια επιτευγμάτων, όπως ενδεικτικά η αναλογία αποφοίτων προς εισερχόμενους σε ετήσια βάση, ο αριθμός των δημοσιεύσεων και ετεροαναφορών ανά διδάσκοντα, το ύψος της ανταγωνιστικής χρηματοδότησης από ερευνητικά προγράμματα, καθώς και ο βαθμός διεθνοποίησης όπως αυτός εκφράζεται από τον αριθμό των αλλοδαπών φοιτητών που προσελκύονται, τη σύναψη διεθνών συμφωνιών, και τη συμμετοχή των φοιτητών σε διεθνή προγράμματα κινητικότητας.

Εκτιμώμενη επίδραση:

Ενίσχυση της επιστημονικής παραγωγής των ελληνικών πανεπιστημίων σύμφωνα με την κατάταξη της Σανγκάης.²⁴

9. Πλήρης έκπτωση των δωρεών προς τα ΑΕΙ από το φορολογητέο εισόδημα

Εκτιμώμενη επίδραση:

Η μικρή μείωση των εσόδων από τη φορολόγηση των δωρεών θα υπερκαλυφθεί από τα πολλαπλά θετικά αποτελέσματα της ενθάρρυνσης των ιδιωτικών δωρεών στα ΑΕΙ, οι οποίες αναμένεται να ενισχυθούν σημαντικά μέσω της παροχής κινήτρων.

24 Aghion, Dewatripont, Hoxby, Mas-Colell, & Sapir, (2010).

Αλληλεπίδραση με άλλα κεφάλαια της Ατζέντας

Οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις στο πεδίο της εκπαίδευσης αναμένεται να έχουν πολλαπλασιαστικές θετικές επιπτώσεις εφόσον συνδυαστούν με τις αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις ιδιαίτερα στο πεδίο της αποκέντρωσης και της ενίσχυσης της τοπικής διακυβέρνησης, της δημόσιας διοίκησης και της αγοράς εργασίας.

Συμπέρασμα

Οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις αποτελούν ένα συνεκτικό σύνολο παρεμβάσεων οι οποίες εφόσον υλοποιηθούν αναμένεται να επαναφέρουν σε τροχιά σύγκλισης την Ελλάδα με τις εκπαιδευτικά και οικονομικά προηγμένες χώρες και να συμβάλλουν καθοριστικά στην κοινωνική και οικονομική της ανάκαμψη μετά την μακρόχρονη οικονομική κρίση. Περαιτέρω αναβολή των σχετικών μεταρρυθμίσεων μπορεί να σημαίνει μη αντιστρέψιμη περαιτέρω επιδείνωση της διεθνούς εκπαιδευτικής θέσης της χώρας όπως αυτή καταγράφεται σε όλους τους διεθνείς δείκτες εκπαιδευτικής ποιότητας.

Ερευνητική Ομάδα

Ο Τάσος Αβραντίνης είναι δικηγόρος, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΕΦίΜ.

Ο Κώστας Δημόπουλος είναι Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου) και διδάσκει Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Συμμετέχοντες ερευνητές

Παναγιώτα Παπαδιαμαντάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (ειδίκευση Πολιτική Ανώτατης Εκπαίδευσης).

Χρίστος Κουτσαμπέλας, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (ειδίκευση Οικονομικά της Εκπαίδευσης).

Φανή Δάμπα, Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (ειδίκευση Ανώτατη Εκπαίδευση).

Το ΚΕΦίΜ και οι κκ. Δημόπουλος και Αβραντίνης ευχαριστούν θερμά όλες και όλους όσοι με τη συμμετοχή τους στα workshop που πραγματοποιήθηκαν κατά την προετοιμασία της ανά χειράς μελέτης την εμπλούτισαν διατυπώνοντας επιμέρους προτάσεις πολιτικής και άκρως εποικοδομητική κριτική.

Αναφορές

Aghion, P., Dewatripont, M., Hoxby, C., Mas-Colell, A., & Sapir, A. (2010). The governance and performance of universities: evidence from Europe and the US. *Economic Policy*, 25(61), 7-59.

Ahlin, Å. (2003). *Does school competition matter? Effects of a large-scale school choice reform on student performance* (No. 2003: 2). Working Paper, Department of Economics, Uppsala University.

Hanushek, Eric A., & Wößmann, L. (2007). *Education Quality and Economic Growth*. Washington, DC: World Bank.

National Bank of Greece, (2017). *Turning Greece into an Education Hub*. Athens: NBG.

OECD, (2003). *Changing Patterns in Higher Education Governance*. Paris: OECD.

OECD. (2017). *Government at a Glance 2017*. Paris: OECD.

Östh, J., Andersson, E., & Malmberg, B. (2013). School choice and increasing performance difference: A counterfactual approach. *Urban Studies*, 50(2), 407-425.

Wöbmann, L., Lüdemann, E., Schütz, G., & West, M. R. (2007). *School accountability, autonomy, choice, and the level of student achievement: International evidence from PISA 2003*. OECD Education Working Papers, No. 13, OECD Publishing.

Πηγές

<http://www.oecd.org/pisa/>

<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ072>

<https://www.topuniversities.com>

<https://www.scimagojr.com/>

<https://clarivate.com>

<https://static1.squarespace.com/static/56edde762cd9413e151ac92/t/599c6c0eff7c506564f87a60/1503423503665/A+Millennial+Manifesto.pdf#page=6>

ΕΛΛΑΔΑ 2021

Αιζέντα για την ελευθερία και την ευημερία

Στέγη Μάρκου Δραγούμη

Μαιζώνος 38, Αθήνα

T: +30 210 523 8373

www.kefim.org

info@kefim.org

[facebook.com/kefim.org.gr/](https://www.facebook.com/kefim.org.gr/)

twitter.com/kefimgr

[youtube.com/c/ΚεΦιΜΜάρκοςΔραγούμης](https://www.youtube.com/c/ΚεΦιΜΜάρκοςΔραγούμης)